

YOKSULLUĞUN GETİRDİĞİ ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ

Dolunay ŞENOL*
İbrahim MAZMAN**

THE CHILD COMING WITH POVERTY AND YOUNG LABOR POWER

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki yoksulluk olgusunun aile ve çocuk üzerindeki etkisini incelemekte ve bu konuda kullanılan sosyolojik kavramları tanımlamaktadır. Yoksulluk aileleri, çocuklarını erken yaşta çalışma hayatına sokmak zorunda bırakmaktadır. Ancak çocuğun erken yaşta çalışma hayatına girmek zorunda kalması, başta eğitim imkânlarından istenilen düzeyde faydalanamaması, buna bağlı olarak da pek çok sosyal problemin beraberinde yaşanmasında etkili olmaktadır. Çocuğun eğitimini sürdürememesi, vizyonunun gelişmemesi, imkânlarının kısıtlı kalmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çocuk emeği ve çocuk emeğinin kötü şartlarda kullanımı, toplumun bütününe ilgilendiren ve toplumsal ilişkileri bütün yönleriyle kuşatan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun sebep ve sonuçlarının sosyolojik düzeyde analiz edilmesi ve kavramsal olarak tanımlanması, çözüm önerileri üretilmesini kolaylaştıracaktır. Çocukları erken yaşlarda çalışma hayatına sokmanın sakıncalarının görülebilmesinde zihniyet değişiminin önemi son derece büyük olduğu için konu ile ilgili çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu çalışma yoksulluk, çocuk emeği ve gençlik üçgeninde kavramsal bir analiz olduğu kadar, bu konuda yapılmış literatür üzerinde yoğunlaşarak sorunun kaynağı ve çözüm yolları konusunda bir değerlendirme yapmayı da amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, aile, çocuk emeği, çocuk eğitimi, gençlik.

Abstract

This study focuses on the impact of the problem of poverty on family and children in Turkey and defines sociological concepts used in this area. Poverty forces families to have their children enter working life at early ages. This situation limits children's educational opportunities and creates other social problems. This curtailing of education leads to a lack of forward thinking and, in turn, plays an important role in the restriction of their potential. Child labor and the misappropriation of child labor has arisen as a problem which relates to whole

* Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: dolunay_senol@yahoo.com

** Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: ibrahimmazman5@yahoo.com

society and all aspects of social relations. The investigation of the causes and effects of this problem on a sociological level and its conceptual analysis facilitates the production of proposals for its solution. As changes in mindset are very important for the creation of awareness regarding the problem of the involvement in child labor at an early age, studies on this issue are vital. This study is an analysis of the triangle of poverty, child labor and youth and it aims to provide an evaluation of the origin of the problem, as well as solutions, by examining the literature on this issue.

Keywords: Poverty, family, child labor, child education, youth.

1. Yoksulluk

Yoksulluk, asgari yaşam standardının gerektirdiği en temel ihtiyaçları karşılayamama, standart bir hayat için vazgeçilmez olan yiyecek, giyecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi maddi imkânları sağlayabilecek gelir düzeyine sahip olamama durumudur. Yoksulluk kavramı akla fakirlik, sefalet, açlık, muhtaçlık, hayatta kalma mücadelesi ve beklenilmeyen durumlarda ortaya çıkan maddi imkânsızlıklardan dolayı yokluk ve sıkıntı çekmeyi getirmektedir.

Yoksulluk evrensel bir olgu olduğu için ülkelerin gelişim düzeyleri ve tüketim imkânlarına göre bu olgunun tanımını yapmak ve sınırlarını belirlemek daha gerçekçi olacaktır. Çünkü ülkeden ülkeye yoksulluğun tanımı ve sınırları değişmektedir.

Teknolojinin hızla gelişmesi ve buna bağlı olarak toplumun standartlarının değişmesiyle yoksulluğun içeriği değişime uğramıştır. Yoksulluğa günümüz penceresinden baktığımız zaman; yoksulluk sadece maddi imkânlardan değil, aynı zamanda sosyal hayattaki imkânlardan da yoksun olmak olarak değerlendirilmektedir. Bugün insanlar, teknolojinin getirdiği imkânlara sahip olamadıklarında veya çevrelerindeki insanlarla aynı şartlarda yaşayamadıklarında da kendilerini yoksul olarak değerlendirmektedirler.

2. Yoksulluk ve Aile

Bilindiği gibi toplum için aile son derece önem arz etmektedir. Toplumun işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için ailelere son derece büyük görevler düşmektedir. Sağlıklı bir toplum için, sağlıklı aileler, bunun içinde sağlıklı bireyler gerekmektedir. Ailenin tam olarak fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için ailenin ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Ailelerin kendi ihtiyaçlarını kendilerinin

karşılması beklenir. Ancak aile kendi ihtiyaçlarını olması gerektiği kadar sağlayamadığı zaman, toplumun sağlık düzeyini olumsuz bir şekilde etkilememesi için devlet, aileyi korumaya yönelik politikalar üretip uygulamakla sorumludur.

Bilindiği gibi yoksulluğu en şiddetli yaşayanlar aileler, ailelerin yoksulluğunun da altında en fazla ezilenler anneler ve çocuklarıdır. Belirli işlevlerini yerine getirmeyen bir aile hem ebeveyn hem de çocuklar için ihtiyaçların karşılandığı bir “yuva” değil, sorunları besleyen bir kurum haline gelebilmektedir. Ailenin işlevlerinin bu tersine dönmesine Anthony Giddens “ailenin karanlık yüzü- *the dark side of the family*” ismini vermektedir (1991: 405). Yoksul ailelerde, yoksulluk içinde büyümek, çocukların gelişimini son derece olumsuz etkilemektedir. (Avrupa Komisyonu Sosyal Dışlanma Toplum Eylem Programı 2006: 7). Yoksulluğun etkileri gelir düzeyi düştükçe ve yoksulluğun süresi uzadıkça çok daha güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Yoksulluğun aileler ve çocuklar üzerindeki etkileri Kurnaz (2007: 51) tarafından beş başlık altında toplanmaktadır. Buna göre:

- a)Yoksulların en önemli kaynakları işgüçleri olduğu için yoksul ailelerde kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere her bireyin işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da çocukların erken yaşlarda çalışma hayatına girmesini ve beraberinde gelebilecek sıkıntıları kaçınılmaz kılmaktadır.
- b)Yoksul ailelerin aile bireylerinin eğitim seviyelerinin düşük olması ve erken yaşlarda çalışma hayatına girmek zorunda kalmaları, eğitimlerini tamamlayamamalarını ve dolayısı ile vasıfsız işgücü ile hayatlarını devam ettirmelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu durum da yoksulluklarını pekiştirerek içinden çıkılmaz hale getirmektedir.
- c) Yaşamış oldukları yoksulluk düzeyi barınma başta olmak üzere insani yaşama standardını yakalayamamalarına sebebiyet vermektedir.
- d) yoksulluk yaşlı, engelli, kadın ve çocuklar başta olmak üzere ailenin sorunlarını daha da şiddetlendirmektedir.
- e)Yoksullar arasında yetersiz beslenmekten kaynaklanan ölüm ve çocuk ölüm oranları ile eğitim imkânlarından yeteri kadar faydalanamama oldukça yüksektir.

Çocuklar için yoksulluk dezavantajını olumluya çevirecek şey ailenin bilinçli davranışı olmalıdır. Yoksul ailelerin çocukları arasında erken yaşta evlilik, erken yaşta çocuk sahibi olma ve erken yaşta okulu bırakma ve erken yaşlarda çalışma hayatının gerçekleri ve olumsuzlukları ile

karşılaşma oranları oldukça yüksek olduğu ve tüm bunların da çocukların dolayısı ile de geleceğin tehdidi anlamına geldiği bilinen bir gerçektir.

Çocuğun sağlıklı ve dengeli yetişmesinde ailenin tartışılmaz önemi vardır. Bu bağlamda ailede yaşanan yoksulluk çocukların gelişimini de etkilemektedir. Ailelerin gelir durumu ile çocukların fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı yetişmesi arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Bu anlamda, “çocuk işçiliğinin varlığının kuşaklar arası bir ‘yoksulluk tuzağı’ şekline dönüşeceği ve bu nedenle orta ve uzun vadede yoksulluktan kurtulmanın çocuk işçiliğinin yok edilmesi açısından son derece önemli olduğunu ortaya koyan hem kuramsal hem de görgül yönü güçlü çalışmalar bulunmaktadır.” (Sunal 2011: 121).

Ailenin gelir düzeyi, aile bireylerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ailenin gelir düzeyinin düşüklüğü, aile bireylerinin psikolojilerini, dolayısı ile de gelecekteki moral seviyelerini ve pozisyonlarını da belirlemektedir. “Tüm bu çalışmalar ve bulguların işaret ettiğine göre, çocuk yoksulluğu ya da yoksulluk içinde yaşanan çocukluk, birkaç kuşağı etkileyebilmekte ve bir yoksulluk döngüsü, bir yoksulluk sarmalı yaratabilmektedir” (Gün 2010: 41). Eğer ailenin gelir seviyesinde sıkıntı varsa çocuklar da ailenin içinde bulunduğu psikolojiden olumsuz yönde etkilenmekte, ihtiyaçlarını yeterli oranda ve gerekli olduğunda karşılayamamakta, hayata eksik şartlarda ve geriden başlamak zorunda kalabilmektedir. Bu da sadece o aileyi değil, tüm toplumu etkileyen bir olumsuzluk olarak yansıyacaktır.

3. Gençlik

Genel olarak araştırmacıların üzerinde uzlaştıkları bir gençlik tanımı bulabilmek mümkün görünmemektedir. Bunda uzmanların kendi alanlarını merkeze almasının etkisi büyüktür. Ancak çeşitli gençlik tanımlamalarına bakıldığında kavramın biyolojik, psikolojik, sosyal, demografik, kültürel ve hatta felsefi boyutunun olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Gençlik dönemi farklı kişi ve kurumlar tarafından farklı yaşlar arasında kabul edilmektedir. II. 5 yıllık plan, gençlik dönemini 12-24 yaş arası, VI. 5 yıllık plan 15-24 yaş arası kabul ederken, VII. 5 yıllık plan da böyle bir belirleme söz konusu değil. Ancak son dönem bilimsel çalışmalarına bakıldığında gençlik döneminin 15-24 yaş grubu kabul edildiği görülmektedir.

Genç insanlar topluluğundan oluşan bu kategori, toplumun en dinamik, en hareketli kesimi olup, toplumun değişken ve değişim yaratan kesimidir. Gökçe (1984: 21) gençliği, buluşa erme ile başlayan fizyolojik ve biyolojik değişimleri içeren, bireyi sosyal olgunluğa hazırlayan bir yaş dönemi, genci de bu dönemin özelliklerini gösteren kişi olarak tanımlar. Gençlik dönemi, insan hayatının en önemli dönemi olarak kabul edilir. Çünkü bu dönem, insan hayatının gelecekteki konumunun büyük ölçüde belirlenip, kişiliğinin büyük oranda tanımlandığı dönemdir. Meslek ve eş seçiminin büyük oranda netleştiği bu dönemde, kişinin dünya görüşü, değer yargıları ve zihniyet yapısı önemli ölçüde belirginleşir.

İnsanın hayat bütünlüğü içinde önemli bir yere sahip olan gençlik döneminin en belirgin özelliği enerji, hırs, başarı arzusu, farklı ilgi ve değerlere sahip olma şeklinde özetlenebilir. Bunlardan dolayı da gençlik kesimi, uluslar için her zaman önemli bir potansiyel güç olarak kabul edilmiştir (Doğan 2000: 378). Ancak bu potansiyel güç, uygun bir şekilde yönlendirilebilirse ulusun kaderi üzerinde son derece önemli bir etkiye sahip olurken, uygun bir şekilde yönlendirilemediğinde ülkenin geleceğini son derece olumsuz yönde etkileyebilir, ülke bütünlüğünü de tehdit edebilir.

4. Farklı Gençlik Kategorileri:

Ülke genelindeki çocukluktan çıkan ve genç olarak adlandırılan kategoridekileri buldukları sosyal çevreye göre M.E. B. (1987: 21) şu şekilde sınıflandırmaktadır:

1-Eğitim Sürecindeki Gençler: İlköğretim, lise ve yükseköğretimde olan, yani eğitimlerine devam eden gençler. Bu grup henüz işgücü oluşturamaz, üretici konumda değildir, ancak üretici konuma geçmek ve nitelikli bir işgücü oluşturmak için hazırlık yapan kesimi oluşturur. Özellikle günümüzde nitelikli elemanın önemi fark edildiği için, eğitime ayrılan zaman uzamış dahi olsa bu kayıp olarak değil, uzun vadede kar olarak değerlendirilmektedir.

2-Eğitim Süreci Dışında Bulunan Gençler: Bu grupta istihdam içinde olmakla birlikte, yardımcı işgücü niteliği taşıyan gençler bulunmakta, küçük esnaf ve sanatkârlar yanında veya küçük ve orta büyüklükteki sanayi işkollarında, çırak, kalfa ya da hizmetli sınıfında yer alanlarla, kırsal kesimde temel eğitimini bitirerek yardımcı aile üyesi veya ücretli statüsünde işgücüne katılanlar bulunmaktadır.

3-Boşta Olan Gençler: Ailesine, sosyal çevresine ekonomik ve sosyal bağımlılık içinde bulunan, eğitimlerine devam etmeyen, henüz bir işte çalışmayan gençler de bu grupta ele alınmaktadır. Kendileri, aileleri, ülke geleceği için önemli problemler çıkaran, suçlu grupların oluşmasında önemli etkisi olan bu grubun ıslahı son derece önem arz etmektedir. Özellikle gençlik döneminin hırslı, enerjik, hareketli olduğunu, değişiklik ve heyecanı sevdiğini belirtmiştik. Böyle dinamik bir grubun hedeflerinin olmaması, enerjilerini boşaltabilecekleri sürekli bir işlerinin olmaması onları, toplumla bütünleşemeyen, bir süre sonra da topluma ters düşen, suç işleyen bireyler olarak ortaya çıkmalarına sebep olabiliyor.

Erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocuklar, gelişme çağlarında çalışmak zorunda kalan çocuklar için çok farklı çalışma alanları söz konusudur. Bunlar tamircilik, restoranlarda çalışma ve inşaat gibi çalışma alanları olabilirler. ABD’de yapılan istatistikî bir çalışma çocuk ve genç işçilerin maruz kaldığı yaralanma olaylarının aynı işi yapan yetişkinlere göre neredeyse iki katı olduğunu göstermiştir (Wegman 1998: 4). TİSK’in *Organize Sanayi Bölgelerinde Çocuk İşgücü* (1996: 5) adlı çalışmasında, çalışan çocuklar, çalışma sürelerine göre tam zamanlı ve yarım zamanlı çalışanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Yarım zamanlılar, genellikle eğitimlerine devam eden, eğitim faaliyeti dışında kalan süre içinde çalışan çocuklardır. Bu grupta eğitimlerine devam etmeyip de günün belirli zamanlarında belirli yerlerde ve çoğunlukla da sokaklarda bir şeyler satan, araba camları silen çocuklar yer aldığı gibi, eğitimlerinden arda kalan zamanlarda bakkal, berber vb. yanında çalışan çocuklar da bulunmaktadır.

Tam zamanlı çalışan çocuklar ise yaşitları eğitimlerine devam ederken veya kendi gelecekleri için yatırım yaparken, sabah erken saatlerden gece geç saatlere kadar çocuk haklarına, hatta insani şartlara hiç uymayan ortamlarda çalışmak zorunda olan çocuklardır. Aynı çalışma, çalıştıkları sektörlerle göre çocukları esnaf ve sanatkarlar yanında ve sanayi işkollarında çırak statüsünde çalışanlar, tarımda ailesinin yanında çalışanlar ve marjinal işkollarında çalışan çocuklar olarak üç grupta toplamaktadır. Bu çalışma işverenleri, çalışan çocukları Milli Eğitim Bakanlığı’nın Çıraklık Eğitim Merkezleri’ndeki çıraklık programlarına devam ettirmelerini teşvik etmekteydi (Hospels ve Janekish 2000: 235). Bu anlamda, çırak statüsünde çalışan çocukların daha iyi şartlarda çalıştırılabilmesi ve eğitimlerine devam edebilmeleri, yaptıkları işin teknik bilgisinin de okullarda verilebilmesi için son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından etkili çalışmalar yapılmaktadır.

Buna göre çırak statüsünde çalışan çocuklar, mutlak surette Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanununa tabi olarak çalıştırılmak ve bu statünün

gerektirdiği haklardan faydalandırılmak zorunda. Aksi halde işyerleri cezalandırılmaktadır. Bu grup çocuklar eskiden olduğu gibi sadece çalıştığı esnafın inisiyatifinde değildir. Haftanın belirli günlerinde Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kurumlarına giderek teorik dersler almakta ve bu bilgileri pratikte öğrendikleri ile birleştirebilmekteler. Buna ilave olarak bir üst statüye geçişler inisiyatifle değil, yazılı sınavlarla olmaktadır. Ayrıca yaşlıları ile birlikte haftanın belirli günleri bir araya gelerek hem bilgi alışverişi sağlayabilmekte, hem de sosyo-kültürel olarak kendilerini geliştirmeleri, ufuklarını genişletmeleri söz konusu olabilmektedir.

Çocukların çalıştıkları bir diğer sektör tarımdır. Tüm dünyada olduğu gibi tarım sektöründe çocukların ve gençlerin çalıştırılması yaygın olarak görülmektedir. Tarımda çalışan çocukların diğer iş kollarında çalışan çocuklara göre bir avantajı vardır, o da ailelerinin ya da tanıdıklarının yanında ve gözetiminde çalışıyor olmalarıdır. Bu çocuklardan bir kısmı ücretsiz aile işçisi olarak görev yaparken, diğer kısmı mevsimlik işçi statüsünde ailenin diğer bireyleri ile ücret karşılığında fındık, tütün ve pamuk gibi alanlarda çalışmaktadırlar. Bu çocuklar ücret alabilmekte, ancak aldıkları ücretleri aile büyüklerine vermektedirler.

Tarım kesiminde çalışan çocuk işgücü iki grupta ele alınabilir. Birinci grupta; bulunduğu yerde aile işletmesinde veya bir başka işletmede ücretli veya ücretsiz olarak çalışan çocuklar bulunmaktadır. Bunlar iş buldukça gündüzleri çalışmakta, akşamları veya çalışılmayan günleri evlerinde geçirmektedir ... İkinci grupta ise; buldukları yerden başka yörelere 3-7 ay arasında değişen sürelerle mevsimlik olarak aileleri veya kardeşleri, yakınları ile birlikte çalışmaya giden çocuklar yer almaktadır. Bunlar, plastikten yapma çadırlarda elektrik, su vd. altyapı hizmetlerinden yoksun biçimde yaşamlarını sürdürmektedirler. Emekten başka kullanabilecekleri herhangi bir meslek ve yeteneği olmayan bu çocuklar aynı zamanda tarımda "en kötü durumda" çalışan çocuk grubunu oluştururlar. (Gülçubuk 2012: 80)

Tarımda çalışan çocukların aileleri ile çalışıyor olmasının avantajı, özellikle sokakta çalışan çocuklara göre oldukça fazladır. Aile bireyleri bir arada olduğu için çocuk her türlü tehlikeye karşı korunmaktadır. Aile fertlerinden uzun süre ayrı kalmadıklarından duygusal bağlantıları sürebildiği için sevgi ihtiyaçları karşılanabilmektedir. Bu ortamlarda daha

sağlıklı, ne istediğini bilen, en azından duygusal açlık çekmeyen çocuklar yetişebilmektedir. Ancak bu çocuklar için de eğitimlerinin çok fazla önemsenmemesi problemi dikkati çekmektedir. Bu çocuklar kendi yerleşim bölgelerindeki okullara da gidiyor olsalar, YİBO'lara da gidiyor olsalar, okul idarecileri ile yapmış olduğumuz görüşmelerden elde etmiş olduğumuz bilgilere dayanarak, eğitim hayatlarını mevsimlik işçilik sürelerinin dışında kalan sürelere yerleştirmekte olduklarını söyleyebiliyoruz. Bu da ilerideki hayatlarını etkilemek yerine, hem mevsimlik iş sezonu dışında evdeki insan sayısını azaltmak, hem de devletin 8 yıllık zorunlu eğitime çocuklarını göndermeyen ailelere uyguladığı yaptırımdan kurtulmak amacıyla çocuklarının eğitimlerini önemsemelerini gündeme getirmektedir.

Kentleşme çocuk eğitimi ve çocuk emeği açısından olumsuz olabilecek bir diğer sosyolojik olgudur. Kentleşmenin ekonomik koşulların iyileşmesi ve fırsat eşitliği gibi avantajlarının yanında birçok sosyolog kentleşmenin getirdiği ekonomik ve toplumsal sorunlara dikkat çekmiştir (Giddens 1991: 553-54). Özellikle büyük kentler, çalışan çocuğu umursamamakta, hatta istismar edebilmektedir. Yaşıtları anne-baba, kardeş, akraba vb. tarafından korunup kollanırken bu çocuklar kendilerini dışlayan, kendilerinden korkan bir toplumun içinde yaşama mücadelesi vermekteler. Yaşama haklarını korumak ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullanabilecekleri ve kolay elde edebilecekleri araçlara ulaşma ve yararlanma yoluna da gidebilmekteler. Ayrıca her türlü zararlı alışkanlığı da erken yaşlardan itibaren sokaklarda öğrenebilmektelerdir.

Sokaklar son derece tehlikeli ve acımasız işyerleridir. Aile korumasından uzak ve özellikle kent sokaklarında yaşamak ve yaşamını sürdürmek için de çalışmak zorunda kalan çocukların yaşamları dahi tehdit altındadır. Bu çocuklar genellikle suç çetelerinin, organ mafyalarının ellerine düşebilmektedir. Bu hiç istenmeyen durum, ülkenin kaderini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Eğitimsizlik temeli üzerine oturan erken yaşta çalışma hayatına başlamanın hızlı nüfus artışı, kentleşme ve ekonomik yetersizlik gibi birçok sebebi bulunmaktadır. Kente göç eden aile, kısa süre içinde para kazanmak zorunda olduğunun farkına vardığında, bütün aile fertleri en kısa süre içinde para kazanma yarışı içine girmektedir. Genellikle kısa süre içinde iş bulabilenler, çocuklar olmaktadır. Aileler, kendilerinden önce kente yerleşen hemşeri ve akrabalarının yaşadıkları gecekondu bölgelerine yerleşmeyi tercih etmektedirler. Bu tercih, onları bir süre sonra hemşerilerinden rehberlik almaya yönlendirmektedir. Kente önce

yerleşenler, çocuklarını çalıştırmaya başladıysa ki birçok gecekondü bölgesinde çocuklar erken yaşlardan itibaren çalıştırılmaya başlanmaktadır, bu durum kentin bir yaşama şekli gibi algılanarak çocuklar erken yaşlarda çalışma hayatına yönlendirilebilmektedir.

Bazı aileler, kente özellikle çocuklarının eğitimini sürdürebilmek için göç etmektedirler. Bu aileler, çocuklarının eğitimlerine devam etmesini istiyorlar. Fakat okuldan arda kalan zamanlarda çocuklarının para kazanmasını da onaylıyorlar, hatta eğitimlerini sürdürebilmeleri, kendi masraflarını karşılayabilmeleri için bu durumu olması gereken şekilde algılamaya başlıyorlar. Ancak okuldan arda kalan zamanda çalışan çocukların çalışma alanı genellikle sokaklardır. Sokaklarda simit, su, mendil, poşet satan, araba camı silen bu çocuklar yeni geldikleri, tanımadıkları insanlardan oluşan bir ortamda çalışmak zorunda kalabiliyorlar. Çocuklar kendi mahallelerinde bu satışı yapıyor olsalar, ailelerinin ve tanıdıklarının koruması altında olabilecekler. Ancak gecekondü bölgelerinin alım gücü düşük olduğu için kentin zengin ve işlek kesimlerine gitmek zorunda kalıyorlar. Bu çocuklar, bu ortamlarda her türlü istismar ve tehlikenin kucagında da yaşamak zorundalar.

Köyden kente göç eden veya farklı sebeplerle ekonomik yetersizlikler yaşayan aileler zaman zaman çocuklarının erken yaşlarda çalışmaya başlamasına izin verebiliyorlar. Bu durumda çocuğun hem aile tarafından takip edilmesi söz konusu, hem de devletin çalışmak zorunda kalan çocukların haklarını kendilerine teslim etmesi söz konusudur. Buna göre çalışan çocuklarla ilgili devletin yaptığı yasalarla düzenlemeler ve sınırlamaları söz konusu. Anayasada çocuğun korunması konusunda genel hükümler yer almaktadır. Bu ilkeler doğrultusunda gerekli koruma önlemlerinin alınması, özel kanun hükümlerine bırakılmıştır. Anayasanın çalışma hayatı ile ilgili bölümünün 50. maddesi yaş, cinsiyet ve güce uygun işlerde çalıştırılmayı şarta bağladığı gibi, kadın, çocuk ve ruhi ve bedeni yetersizliği olanları da çalışma şartları bakımından koruma hükmü getirmektedir.

Anayasa ve kanunlarda kabul edilen esaslar çocuğu koruma amacına yönelik olup, çocuğun yetiştirilmesi aile ve devletin görevi olarak belirlenmiştir. Buna göre 1921 yılında çıkarılan 151 sayılı yasa gereği 18 yaşından küçük çocukların hangi sebeple olursa olsun maden ocaklarında çalıştırılması yasaklanmıştır. 1930'da çıkarılan Genel Sağlık Yasası'na (Umumi Hıfzıssıhha) göre en küçük çalışma yaşı olarak 12 yaş belirlenmiştir. Bu durumda 18 yaşından küçük olup da çalışan çocuklar, işçi hak ve çalışma güvencesinden yoksun kalmaktaydılar. 2089 sayılı Çıraklık, Kalfalık ve Ustalık Yasası, çırakları işçi değil öğrenci olarak

kabul eder, haftada en az 4 saat meslek eğitimi görmelerini ve 44 saatten fazla çalıştırılmamalarını da şarta bağlar. Ancak işçilere tanınan sağlık ve sosyal güvenceden faydalanamayan bu çocuklar, son derece düşük ücretler aldıkları gibi, uygulamada, yasanın belirlediği eğitim ve çalıştırılma ile ilgili saat düzenlemesine de çok fazla uyulmamaktadır (Yörükoğlu 1992: 222).

5. Yasal Düzenlemeler:

Çocuk emeği birçok açıdan bir insan hakları sorunu olarak değerlendirilebilir. Özellikle (1) sivil ve siyasal haklar açısından (2) ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar açısından (3) toplumsal grup hakları açısından yalnızca bireyin değil bütün toplumun gelişimini etkilemektedir (Weston ve Teerink 2005: 5). Bugün gelişmiş ülkelerde gençlerin daha çocuk denecek yaşlardan itibaren çalışma oranı, az gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak kadar düşüktür. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki genç nüfusun çalıştırılması açısından en önemli fark, genç yaşta çalışmaya başlayan sayısı, çalışmaya başlama yaşı ve çalışma şartları olarak özetlenebilir. Buna rağmen çalışan çocuk işgücü halen gelişmiş ülkelerde çeşitli biçimlerde –özellikle tehlikeli olarak tanımlanabilecek endüstriyel iş kollarında – bulunabilmektedir (International Labour Conference 1996: 3).

Genel olarak değerlendirildiğinde erken yaşlardan itibaren çalıştırılan çocuk problemi, ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmişliği ile son derece ilişkili görünmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun 1980 raporunda, okul çağında olduğu halde okula gidemeyen ve çalıştırılan çocuk sayısı dünyada yaklaşık 52 milyon civarında olarak gösterilmektedir. Bu çocukların yaklaşık 1 milyonunun Avrupa ve Kuzey Amerika'da, 51 milyonunun da Asya ve Güney Amerika ülkelerinde yaşadığı ifade edilmektedir. Yine "ILO'nun 2010 yılında yayınladığı "Global Child Labour Development: Measuring trends from 2004 to 2008" Raporu'nda tüm dünyada çocuk işçi sayısı 216 milyon olarak belirlenmiş ve bu çocuk işçilerin 115 milyonu ise tehlikeli işlerde çalışan çocuklar olduğu tespit edilmiştir" (Şen ve Kahraman 2012: 170). Bu da gençlerin erken yaşlardan itibaren işgücüne katılmasında ülkenin gelişmişlik düzeyinin rolünü önemli oranda ortaya koymaktadır.

Ülke, geleceğini riske atmama adına erken yaştan itibaren çocukların çalıştırılmasının önüne geçmeye çalışmalı, önüne geçilemediği durumlarda da bir takım yasal düzenlemelerle, çocuk ve gençlerin mağduriyeti en alt seviyeye indirilmeye çalışılmalıdır. Buna göre, çalışan

çocukların mağdur olmaması için devlet, çocukların çalışma durumu ile ilgili belirli sınırlamalar getirdiği gibi belirli şartlarla da çalışma hayatını düzenlemektedir.

Çocukların çalışma durumları ile ilgili sınırlamaları İlköğretim ve Temel Eğitim Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve İş Kanunu getirmektedir. 222 sayılı İlköğretim ve Temel Eğitim Kanunu 6-15 yaş arasındaki kız ve erkek çocukları ilköğretime devam etme konusunda mecbur tutar. 59. madde, ilköğretime devam etmeyenlerin ücretli veya ücretsiz çalıştırılmalarını yasaklarken, ilköğretime devam edenlerin de ancak ders saatleri dışında çalıştırılmalarına izin verir. 1475 sayılı İş Kanunu da benzer yasaklamaları getirirken 18 yaşını doldurmamış çocukların yer altı ve su altında çalıştırılmalarını yasaklamıştır. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 173. maddesi 12 yaşından küçüklerin fabrika, imalathane, maden ocağı vb. yerlerde çırak ve amele olarak çalıştırılmalarını yasaklarken, 12-16 yaş arasının saat 20.00'dan sonra çalıştırılmalarına engel getirir. Aynı kanunun 176. maddesi de bar, kabare, dans salonu, kahvehane, gazino ve hamamlarda 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmalarını engeller.

Çocuk işgücünün istismarına yönelik çalışmalara son yıllarda hız kazandırılmış, etkili girişimler başlatılmıştır. İlk olarak 1989 yılı programında olmak üzere ve 1990-1994 yıllarını kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında "Aile, Kadın ve Çocuk" başlığı altında çocuk hakları, sağlığı ve eğitimi üzerinde özel ve önem verilen bir konu olarak durulmuştur.

1996-2000 yıllarını kapsayan VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında genç ve çocuklarla ilgili olarak gençliğin sorunlarını gidermek, kalkınma sürecine katkı ve katılımlarını arttırmak için bu kesime sunulan hizmetlerin sayı ve nitelik olarak arttırılması, gençlerin eğitim, sağlık çalışma hayatı, sosyal güvenlik, istihdam ve boş zaman değerlendirme sorunlarının çözümüne yönelik önlemler alınması planlanmıştır (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000: 31). Görüldüğü gibi konunun önemi fark edilerek kalkınma planlarında da yer alması sağlanmıştır.

1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi 1990'da Türkiye tarafından da imzalanmıştır. Yine Türkiye 1990'da amacı çocukları yaşatmak, korumak ve geliştirme alanında somut faaliyetler atmak olan Çocuklar İçin Dünya Zirvesi'ne katılmıştır (Çocuklara Yönelik Ulusal Faaliyet Programı 1993: 4-5).

Gerçekçi olarak çocukların küçük yaşlardan itibaren çalıştırılması problemine bakacak olursak, kazancın çok düşük hatta kaybın oldukça

yüksek olduğunu görmek çok da zor olmayacaktır. İşçi çocuklar genellikle yetişkinlerin 1/3'ü kadar gelir elde ettikleri ve erişkinlerin iş imkânlarının sınırladıkları düşünüldüğünde bu gerçek fark edilecektir. Çocuk işçilerin sendikaları olmadığından, haklarını koruma şansları olmadığı gibi, sigortasız da çalıştıklarından denetlenmeleri yok denebilecek düzeydedir (Yörükoğlu 1992: 223). Düşük ücret, sigortasız çalışma ve hiçbir hak iddia edememeleri nedeniyle sigortalı işçilerin yerine işe alınmaları söz konusu olduğu gibi hiçbir iş güvenceleri de bulunmamaktadır.

Önemli olan bu yanlış süreci ailelere anlatabilmektir. Bu problemi en etkin şekilde çözebilecek olanlar ailelerdir. Çocuklarının erken yaşlarda çalışma hayatına atılmalarının çok fazla bir getirisi olmadığı, hatta ilerideki iş hayatlarında da vasıfsız konuma düşecekleri için geleceklerini olumsuz etkileyeceğini, bir şekilde ailelere anlatmak gerekiyor. Ailelere bu gerçeği anlatabilmek çok da kolay değildir. Çünkü çocuklarını erken yaşlardan itibaren çalıştırmaya başlayan ailelerin büyük bir çoğunluğu son derece düşük eğitim seviyelerine sahiptirler. Hatta bu ailelerden pek çoğunun okuma yazması dahi yoktur. İleriye yönelik programları anlamaları çok güç olduğu gibi, çaresizlik sebebiyle de bu tercihi sürdürmek zorunda kalabilmektedir. Bir süre sonra bu durum onlara olağan gelmeye başlamakta ve sorgulamayı dahi düşünmemektedirler. “Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, çocuklar eğitimde ise çalışma oranı düşmekte, bunun tersine çocuk çalışıyor ise eğitime devam ve başarı oranı düşmektedir. Eğitimin içerik olarak tatmin edici olmaması, eğitimin maliyeti ve ulaşılabilirliğinin zorluğu, eğitilmiş kesimin karşılaştığı yüksek işsizlik oranı, ailelerin bilinçsizliği gibi unsurlar eğitime devamı azaltan etkenlerdir.” (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2006: 16).

Bu sebeple en az çocukların eğitimi kadar, anne babaların eğitimi de önem kazanmaktadır. Konunun ciddiyeti fark edildiğinde başlatılacak olan etkin bir eğitim seferberliğinde, özellikle kitle iletişim araçlarına son derece büyük görev düşmektedir. Eğitim seviyesi düşük grup üzerinde kitle iletişim araçlarının rolünün oldukça büyük olduğu bilinmektedir.

Ailelere, erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocukların eğitimlerini sürdürme imkânı bulamayacakları, bilsalar bile bunun etkin bir şekilde olamayacağı, ilerideki mesleki ve sosyal hayatlarında onları başarılı kılabacak, beceri edinmelerini sağlayacak kişisel ve entelektüel gelişimlerini engelleyeceği (Karataş 1993: 97), onların anlayabileceği şekilde anlatılmalıdır. Bu durumun, onların ilerideki hayatlarında beceri gerektirmeyen, düşük ücretle çalışabilecekleri ve güvensiz iş ortamlarında çalışmak zorunda bırakabileceği anne babalara anlatılmalıdır. Anne babaların bilerek çocuklarının geleceğinin kaybedilmesine izin

vermeyecekleri bütün dünyada bilinen bir gerçektir. Ailelerin, özellikle de yoksul ailelerin çocuklarını erken yaşta çalışma hayatına sokma konusunda istekli oldukları bilinen bir gerçektir. Ancak bu eylemlerinin doğru olduğuna inandıkları için böyle davrandıkları, aksi durumdan haberdar olduklarında eylemlerini değiştirecekleri de, anne ve babaların çocukları için her zaman en iyisini yapmak isteyecekleri gerçeğinden hareketle, bilinen bir diğer gerçektir.

Çocuk işçiliğinin asıl sebebi yoksulluktur. Buradaki yoksulluk sadece ailenin değil, ülkenin de yoksulluğudur. Az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeleri kıyasladığımızda, erken yaşta çalışma hayatına başlayanların oranının az gelişmiş ülkelerde oldukça yüksek olduğu dikkati çekiyor. Bir ülkede erken yaşta çalışma hayatına başlama oranı yüksekse, bu ülkenin örf, adet, gelenek, göreneğinin de buna izin verdiğini kabul etmek gerekir. Bu sebeple de ülkenin veya ailelerin ekonomik düzeyinin gelişmesinin sadece yeterli olduğunu söylemek mümkün olmadığı, eğitim düzeyinin yükselmesi, maddi ve manevi her alanda değişikliğin yaşanmasının bir zorunluluk olduğu dikkati çekiyor. Ülke sadece devlet politikasını değiştirerek çözüme ulaşamaz, politikanın uygulanmasında halkın desteğini de kesinlikle almak zorundadır.

Gerçekçi olarak düşünülürse bugün dünyada yoksulluk önlenemediği sürece çocuk işçiliğini tamamen yok etmek bir hayalden öteye gidemez. Bu yüzden çocuk işçiliği ile mücadele eden örgütler kısa vadede çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri ile mücadele etmeyi daha gerçekçi bulmaktadırlar. Uzun vadede ise daha geniş ölçekli olarak yoksullukla mücadele stratejileri geliştirmek ve uygulamak (Ki bu stratejiler daha üst düzeyde olmak zorundadır.) çocuk işçiliğini kendiliğinden ortadan kaldıracaktır. (Avşar ve Öğütoğulları 2012: 10-11)

Çocuk işçiliğinin asıl sebebinin yoksulluk olduğu kabul ediliyorsa, ailenin ve devletin ekonomik gücünün artmasının en kolay yollarından birisi kişi başına düşen milli gelir oranının artmasıdır. Milli geliri arttırmanın etkili yolu eğitim olarak kabul edilmektedir. Ülkedeki eğitim seviyesi yükseldikçe, ferdi teşebbüs sahibi insan sayısı artacak, bu da yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına, böylece işsizlik oranının (Karataş 1993: 96-97) ve vasıfsız işgücünün azalmasını sağlayacaktır. İşsizlik ve vasıfsız eleman oranları azaldığında, ailelerin gelir seviyeleri yükselecek bu da

erken yaşlarda çocukların çalışma hayatına girmesini ve gelecekte vasıfsız eleman olmasını engelleyecektir.

Sonuç ve Öneriler

Eğitimsizlik, işsizlik ve yoksulluk Türkiye'nin en önemli problemlerindedir. Ancak sadece eğitim seviyesi düşük olan gençler arasında değil, üniversite mezunları arasında da en büyük problem işsizlik olarak kabul edilmektedir. Bayhan 2004'de üniversite öğrencileri arasında yaptığı araştırma sonucu da bu görüşü destekler mahiyettedir (Bayhan 2004: 644-645). Buna göre araştırmaya katılan 1767 gencin % 61'i gençliğin en önemli problemi olarak işsizliği gördüklerini, geleceğe yönelik en büyük isteklerinin % 53'ü iş bulmak olduğunu, Türkiye'nin en önemli probleminin de % 37'si işsizlik olduğunu belirtmektedir. Eğitimli de olsa, eğitimsiz de olsa gençliği içinde bulunduğu toplumdan ve sorunlarından soyutlamak mümkün değildir. Geleceğine emin bir şekilde bakamayan, gelecek ve iş kaygısı yaşayan bu grubun problemlerinin çözülmesi son derece önem arz etmektedir.

Özellikle sanayide ve sokaklarda çalışan çocuklar sağlıkları ve fiziksel gelişimleri açısından ciddi tehditler altında çalışma hayatına devam etmektedirler. Sanayide çalışan çocuklardan çoğu zaman güçlerinin üzerinde ve fiziksel gelişim açısından yeterli olmadıkları işler yapmaları beklenmektedir. Bu da onların hem fiziksel gelişimleri üzerinde hem de ruh dünyaları üzerinde son derece olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir.

Hem sokaklarda çalışan hem de sanayi işkollarında çalışan çocuklar günlük çalışma saati olarak yetişkinlerden çok daha uzun zaman dilimlerinde çalışmaktadırlar (Boyden 1995: 3). Sanayide çalışan çocuklar, ustaları gelmeden önce işe gelip iş ortamını çalışmaya hazır hale getirmek için işe erken gelmek, akşam da iş bitiminde gerekli düzenleme, temizlik vb. işleri tamamladıktan sonra işyerinden ayrılabilirler. Bu da onların daha uzun zaman dilimlerinde işyerinde kalmalarına sebep olmaktadır. Yasalarla getirilen bir takım düzenlemeler denetimdeki aksaklıklardan dolayı bu konuda yetersiz kalabilmektedir. Yasal düzenlemelerin takibi daha ciddi tutulduğunda sonuç daha olumlu olacaktır.

Çocuğun gelişimi üzerinde olumsuz etkisi olan bazı işkolları, işverenler tarafından karlı görüldüğü için çocuk işçiliği tercih edilmektedir. Mesela halı dokuma çocuğun vücut gelişimini olumsuz etkilerken, mobilya ve

boya gibi işkollarında tiner vb. uçucu maddeler çocuğun alışkanlık edinebilmesi açısından son derece zararlı olmasına rağmen, bu işkollarında çocuk işçiliğinin önüne geçilmesi mümkün olamamaktadır.

Sanayide ve sokaklarda çalışan çocuklar için önemli problemlerden bir diğeri de gelişim çağındaki bu grubun yeterli ve dengeli beslenememesinden kaynaklanmaktadır. Çocukluk ve gençlik çağı, çocuğun ilerideki hayata hazırlık yaptığı, fiziki ve psikolojik dünyasının ileride daha güçlü olabilmesi için önceki dönemlerde çok daha fazla tedbir alınması gerekli dönemlerdir. Çocuğun bu dönemlerde dengeli beslenememesi, onların fiziki gelişimlerinin sağlıklı olmamasına neden olmaktadır. Öte yandan çocuk ve genç yaşlarda ruh dünyalarının uğrayacağı çok küçük travmaların ilerleyen yaşlarda büyük problemler olarak karşımıza çıkacağı unutulmaması gerekir.

Her ne kadar çocukluk ve gençlik farklı iki dönem olarak kabul edilse de biz bu çalışmada iki dönemi bir arada almayı tercih ettik. Bu iki dönem hem birbirine çok yakın, birbirinin içine geçmiş dönemler, kesin sınırlarla ayrılmaları mümkün değil, hem de çocukluk döneminde yapılan sağlıklı ve sağlıksız çalışmaların etkisinin gençlik ve yetişkinlik dönemlerini de etkiliyor olmasıdır. Çocukluk dönemini sağlıklı geçiremeyen, erken yaşlarda çalışma hayatına atılan çocukların eğitimleri olumsuz etkileneceği için, ilerideki çalışma hayatlarının çok nitelikli olmasını beklemek mümkün değildir.

Erken yaşlarda başlanılan çalışma hayatı, çocukların kişiliklerinin gelişmesi üzerinde son derece olumsuz etkiye sahip olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Erken yaşlarda alınan sorumluluk, olması gerekenden önce, çocukluktan yetişkinliğe geçmeyi zorunlu hale getirmektedir. Vaktinden önce olan her şey de fiziki, ruhi ve sosyal gelişimi olumsuz etkilemektedir. Erken yaşlarda çalışmanın getirdiği kişilik, sosyal, kültürel, fiziki ve ruhi gelişim üzerindeki olumsuz etki çocuğun, dolayısıyla geleceğin istenmeyen yönde etkilenmesi ile birlikte, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin de özüne aykırıdır. Ancak bilinen bir diğer gerçek de insan davranışlarının her zaman bildirge ve kurallarla şekillendirilmesinin çok da kolay olmadığıdır.

Kaynaklar

Avrupa Komisyonu Sosyal Dışlanma Toplum Eylem Programı (2006).
(www.europa.int, 23.11.2011'te erişildi).

- AVŞAR, Zakir, Eren ÖĞÜTOĞULLARI (2012). “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri,” *Sosyal Güvenlik Dergisi 1*: 9-40.
- BAYHAN, Vehbi (2004). “Kent Yoksulluğu ve Gençlik”, *IV. Aile Şurası Aile ve Yoksulluk Bildirileri*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları: 639-647.
- BOYDEN, Assefa Bequele Jo, (1995). *Çocuk Çalıştırılmasıyla Mücadele*, Ankara: ILO Yayınları.
- Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu 05.06.1996 Tarih ve 3308 Sayılı Kanun.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2006). *Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi*, Ankara.
- DOĞAN, İsmail (2000). *Sosyoloji-Kavramlar Ve Sorunlar*, 3. Baskı, İstanbul: Sistem Yay.
- GIDDENS, Anthony (1991). *Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- GÖKÇE, Birsen (1984). *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Gençlik Spor Basımevi Yayınları.
- GÜLÇUBUK, Bülent (2012). “Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık,” *Çalışma ve Toplum 2*: 75-93.
- GÜN, Servet (2010). *Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HOSPELS, Neliën ve Michele Jankenish (Eds.) (2000). *Action Against Child Labour*, Geneva, International Labour Office.
- International Labour Conference Report IV (Uluslararası İşgücü Konferansı 4. Rapor), (1996). *Child Labour Targeting the Intolerable*, Geneva: International Labor Office.
- İlköğretim ve Temel Eğitim Kanunu 12.01.1961 Tarih ve 222 Sayılı Kanun.
- İş Kanunu 01.09.1971 Tarih ve 1475 Sayılı Kanun.
- KARATAŞ, Kasım (1993). “Çocuk İşgücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi 11 (1)*: 84-102.
- KURNAZ, Şebnem Avşar (2007). “Çocuk Yoksulluğu”, *Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi 9 (12)*: 47-57.

- M.E.B. (1987). *Uluslararası Terörizm ve Gençlik*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Organize Sanayi Bölgelerinde Çocuk İşgücü* (1996). *Doğu, Pendik ve Atatürk Sanayi Siteleri Anket Sonuçları*, Ankara: TİSK Yayınları.
- SUNAL, Onur (2011). “Gelir Düzeyi ve Çocuk Emegi Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma,” *Ankara Üniversitesi SBF dergisi 66 (1)*: 117-128.
- ŞEN, Bülent, Fatih KAHRAMAN (2012). “Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye’de İçgöç ve Çocuk Emegi,” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 27*: 167-189.
- T.C. Anayasası (1995). Yasa No:2709, Kabul Günü:07.11.1982, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 06.05.1930 Tarih ve 1593 Sayılı Kanun, İstanbul: Alfa Yayınları.
- WEGMAN, David H. ve diğerleri (1998). *Protecting Youth at Work, Health, Safety and Development of Working Children and Adolescents in the United States*, Washington D.C: National Academy Press.
- WESTON, Burns H., Mark B. Teerink (2005). “Rethinking Child Labor: A Multidimensional Human Rights Problem,” *Child Labor and Human Rights: Making Children Matter* Eds. Burns H. Weston, London: Lynne Rienner Publishers.
- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1996-2000.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay (1992). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, 4. Baskı, İstanbul: Özer Yayın Dağıtım.